

Een vrouw als een gedicht

Rudolf Geel

bron

Rudolf Geel, *Een vrouw als een gedicht*. Met illustraties van Lisa Couwenbergh. Meulenhoff, Amsterdam 1980

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/geel005vrouw02_01/colofon.php

Let op: werken die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn.

Dames en heren

Al lang heb ik op de gelegenheid gewacht eens echt te kunnen zeggen waar het voor mij om gaat. En ik heb het idee dat die gelegenheid nu is gekomen. Daarom zou ik in alle rust, en na veel overpeinzen in mij zelf, het volgende willen opmerken: Ongelukkig in het spel betekent gelukkig in de liefde. En onbekend maakt onbemind. Daarbij is het beter onrecht te lijden dan onrecht te doen. Eerlijk waar: een goede naam is tenslotte beter dan olie. De wereld is een pijp kaneel, elk zuigt eraan en krijgt zijn deel. En vergissen is menselijk. Beter een mager vergelijk dan een vet proces. Daarbij: oost-west, thuisbest. Nietwaar? Er verdrinken er meer in het glas dan in de zee. En zovelen zijn verdronken voor zij water hebben gezien. Maar wat men het verst haalt, smaakt het zoetst. Hoewel verandering van spijs doet eten. Ach, een goed begin is het halve werk. Als men maar niet verder springt dan zijn polsstok lang is. Want velen zijn geroepen maar weinig uitverkoren.

Toch is het zo dat wie zijn vee bezorgt, bezorgt zijn beurs. En aan de veren kent men de vogel, nietwaar?! Mooie veren maken overigens mooie vogels. Menigeen heeft daarbij te veel, niemand genoeg. Gelukkig worden vieze varkens niet vet! En men moet zich niet uitkleden voor men naar bed gaat! Hoewel er een tijd van komen is en een van gaan. Maar andere tijden, andere zeden. En daarom ben ik van mening dat een vet proces beter is dan een mager vergelijk. En nog altijd is het zo dat er meer in de zee verdrinken dan in het glas. Want onbemind maakt onbekend. Dus beter onrecht doen dan onrecht lijden. Gelukkig in het spel maakt ook gelukkig in de liefde. En denk erom dat olie beter is dan een goede naam. Daarom moet men verder springen dan zijn polsstok lang is. Weinigen zijn helaas geroepen, maar velen achten zich uitverkoren. En vieze varkens

worden vet! Daarom moet men zich uitkleden voor men naar bed gaat. En aan de vogel kent men de veren, want mooie vogels maken mooie veren. Menigeen heeft genoeg, niemand te veel!

Laten we het hierop houden. Ik ben blij dat ik me eens heb kunnen uitspreken.
Goedenavond.

Prima!

Als ik iemand vraag: ‘Heeft je vader een fiets?’ en die persoon is inderdaad in het bezit van een vader die zo'n vervoermiddel bezit, kan hij antwoorden: ‘Ja.’ Of hij zegt: ‘Mijn vader heeft een fiets.’

Op dat moment weet ik dus dat zijn vader een fiets heeft.

Maar fietsen heb je in allerlei soorten en maten. Tussen het oerdegelijke Hollandse herenrijwiel, zoals ik dat vroeger voor mijn verjaardag kreeg, en de racefiets van Jan Raas, bestaat een wereld van verschil. Met andere woorden: als het antwoord op mijn vraag over die vader met die fiets ‘ja’ luidt, weet ik nog niet zoveel.

‘Fiets’ is de algemene aanduiding voor een tweewielig vervoermiddel, waarvan de wielen achter elkaar zijn geplaatst en dat men via trappers in beweging zet.

Wie dit zo leest denkt onwillekeurig: jawel hoor, gewoon een fiets.

Nu heb ik zelf een racefiets. Dus wanneer ik iemand zou vragen: ‘Heeft jouw vader een fiets?’, wil ik er misschien achter komen of hij toevallig een *racefiets* heeft. Want misschien zoek ik wel iemand om met mij te racen, zodat ik achter hem kan gaan rijden als we tegen de storm in moeten. Het antwoord kan dus luiden: ‘Mijn vader heeft een fiets,’ maar het kan ook verder gaan, nauwkeuriger worden: ‘Mijn vader heeft een sportfiets,’ of: ‘Mijn vader heeft een Raleigh sportfiets met een drieversnellingsnaaf.’ Of: ‘Mijn vader heeft een zilvergrijze Peugeot racefiets, met tien versnellingen. Het kleinste verzet is 42×21 en het grootste 52×14 .’ Dit laatste zal de niet-kenner vermoedelijk weinig zeggen, maar toevallig is het de beschrijving van mijn eigen racefiets en iedere wielrenner weet nu dat hij een beetje moet oppassen als ik er aan kom.

Maar het gaat hier niet om racefietsen maar om die nauwkeurigheid. Als je iets voor iemand moet beschrijven, kan dat ‘zo om en nabij’ gebeuren, maar ook zo nauwkeurig mogelijk. En dat allemaal in taal. Want de taal is een bijzonder verfijnd instrument. Wie die taal goed leert gebruiken, heeft daar in allerlei situaties veel gemak van. Dat spreekt voor zich. Soms is het moeilijk bepaalde dingen nauwkeurig te beschrijven, omdat het ingewikkeld is er woorden voor te vinden. Zo is het niet eenvoudig gevoelens onder woorden te brengen. Iedereen weet wat verdriet is, maar het wordt wel moeilijk als je precies moet gaan beschrijven wat je dan voelt.

Schrijvers proberen vaak originele omschrijvingen te geven van dingen die wij allemaal kennen of voelen en die wij niet of moeilijk onder woorden brengen. Als je dan leest wat zo'n schrijver ervan maakt, denk je soms: ‘Maar natuurlijk, daar slaat hij de spijker op de kop.’ Of: ‘Doe niet zo mal man, het is heel anders!’ Misschien komt op dat moment wel de behoefte op het zelf maar eens beter onder woorden te brengen.

Zorgvuldig en nauwkeurig de taal leren gebruiken is van het grootste belang. Veel misverstanden ontstaan door slordig taalgebruik. En daarom heb ik bij voorbeeld zo'n hekel aan het woord ‘prima’. Hoe vind je dat boek? Prima! En de soep, smaakt ie? Prima! Laatst zag ik op de tv een verslag van de wereldkampioenschappen wielrennen op de baan. De verslaggever zag daar steeds prima ritten. Hij had het er heel duidelijk prima naar de zin! Maar in zijn taak als verslaggever schoot hij ernstig te kort. Want wat is een prima rit? Zegt een trainer tegen zijn wielrenner: ‘Als je die rit nou maar prima rijdt jongen, dan komt het wel in orde?’ Of zal hij proberen die wielrenner de tactische kneepjes van het vak bij te brengen? Ik denk dat laatste. En als die jongen die dan goed uitvoert en wint, roept de verslaggever dat hij een prima rit heeft gezien. Terwijl het toch juist de taak van zo'n man is de kijkers uit te leggen welk tactisch foefje de wielrenner gebruikt heeft om zijn tegenstander te verschalken.

Waarom zeggen mensen niet gewoon wat ze bedoelen? Aha, daar zit het probleem. Nauwkeurig zeggen wat je bedoelt is moeilijk. Dat vereist nadenken. En daartoe zul je maar verplicht worden. Daarom maken ze zich er maar gemakzuchtig af via woorden als ‘prima’, die niets anders uitdrukken dan bijval.

Vroeger zeiden we ‘goed’. Een goed boek. Wat is een goed boek eigenlijk? Nou gewoon hè, dat ik het goed vond. Maar wat vind jij dan goed? Nou, als het lekker is om te lezen.

Jawel, maar wat vind jij dan lekker om te lezen? Nou, een beetje makkelijke boekjes hè, met een beetje spanning.

En zo gaan we door.

Als we maar klanken kunnen uitstoten, dan komt alles prima in orde.

Poezelefoes

De betekenis van woorden verandert soms. Vooral ook de gevoelswaarde van woorden kan in de loop der tijden een verandering ondergaan.

Ik zal dat demonstreren aan een heel vrouwelijk begrip, dat een bijzonder zware gevoelswaarde bezit. Ik bedoel het woord ‘kut’.

‘Kut’ is lange tijd een schuttingwoord geweest. De dokter vond het bijvoorbeeld beter over ‘vagina’ te spreken, met als gevolg dat veel dames niet wisten waar die zat. Ondeugende jongetjes kalkten het drieletterwoord op muren en schuttingen, want ze moesten het toch ergens kwijt.

Schuttingen vormen een soort muurkranten. In China werden op die muurkranten breed de verkeerde daden uitgemeten van figuren uit de volkscommune. Opdat iedereen het kon lezen.

Nu is kritiek leveren op iemand altijd een daad die meer overleg vraagt dan het schrijven van een vies woord op een schutting. Maar het feit dat jongetjes die woorden op schuttingen schreven, hield ook kritiek in op het feit dat ze ze niet gewoon van hun ouders mochten zeggen.

De gevoelswaarde van woorden verandert dus vaak. En zo is ‘kut’ een steeds minder vies woord aan het worden. Je zou zelfs kunnen zeggen dat kut verandert in de richting van een doodgewoon woord.

Je ziet het ook niet meer zo vaak op schuttingen staan, tenminste niet in Amsterdam. Die schuttingen staan vol met mededelingen die op dit ogenblik interessant zijn om aan de mensheid te verstrekken. ‘Liever lesbies’ bij voorbeeld. Dat weten we dan. Ik las het zelfs naast de ingang van een openbaar herentoilet. Dus is het kennelijk nodig dat heren die nodig moeten, het ook weten. Liever lesbies: een kreet, net als kut of lul.

Nu keren we terug tot datgene dat de jonge, pas afgestudeerde arts ku... eh vagina noemt en mijn zuster op verzoek van haar dochtertjes poezelefoes. Poezelefoes. Dat is toch niet gering. Ook dit woord is een verdoezeling, of liever een verpoezelefoezeling van dat ding dat je niet bij haar meisjesnaam mag noemen, die kut dus.

Omdat het menselijk geslachtsleven zich lange tijd onder de dekens heeft afgespeeld, zijn ook de ingrediënten ervan in het duister geraakt. In dat duister zwerven schimmige figuren rond, bij voorbeeld jongetjes die over de geheimen van het leven leren en dan plotseling beginnen te begrijpen dat die geheimen namen hebben die zelfs de ingewijden niet mogen uitspreken.

Maar zelf zijn zij geen ingewijden, en daarom schrijven zij de namen van het ontdekte geheim op muren.

Maar het geheim is niet zo geheim meer.

Hoe komt dat?

Door allerlei oorzaken zijn wij, eigenlijk sinds de jaren zestig van deze eeuw, veel opener geworden over onze seksualiteit. Ook de dames, per slot van rekening bezitsters van zo'n kut, begonnen te veranderen.

Sommige dames.

Ik zal een voorbeeld geven. Onder studentes is het heel normaal over kut te spreken als ze kut bedoelen.

Dat heeft te maken met het feminisme, de vrouw die voor haar rechten opkomt, die het niet meer neemt dat het enige recht van een vrouw het aanrecht is.

De studentes (en natuurlijk niet alleen zij, maar toevallig weet ik het daarvan) zijn twintig tot vijfentwintig. Zij komen na de generatie vrouwen die de voorvechtsters genoemd kunnen worden van de nieuwe vrijheid. Die voorvechtsters zijn allemaal wat ouder, en als zij het woord kut in de mond nemen, klinkt het toch anders, wat meer aarzelend, en toch als een soort geuzennaam.

Maar de generatie daarna, en de kinderen die zij weer zullen krijgen, hoeven de strijd van de eersten niet meer te voeren.

Zij kunnen oogsten.

Misschien komt er wel een tijd dat we met hanepoten geschreven 'vagina' op de muren zien staan.

Of poezelefoes.

De geestelijke stand

1. Dominees

Als je de onderwijzers van de christelijke school waarop ik zat mocht geloven, dan was de beeldenstorm het grootste evenement dat ooit in onze geschiedenis heeft plaatsgevonden. Nooit eerder en nooit later gaven we die smerige papen zo hun vet!

Op katholieke scholen stonden de gezichten van het lesgevend personeel heel wat bedrukker: in die kringen zag men de beeldenstorm toch meer als een dieptepunt.

Religie heeft overal op de wereld heel wat teweeggebracht. En het is daarom niet verwonderlijk dat allerlei voorstellingen over de voorgangers en hun helpers bij de diverse erediensten een eigen leven zijn gaan leiden. Denk maar eens aan de verhalen over pastoors die hun handen niet thuis konden houden als ze zo'n lekker mals misdienaartje zagen langskomen. Spreekwoorden en gezegden waarin de diverse leden van de geestelijke stand een rol spelen, gaan in op veronderstelde eigenschappen die aan alle leden die een bepaald ambt uitoefenen moeten worden toegeschreven. Zo ontstaan stereotiepe dominees, pastoors en kosteren, precies zoals er bij voorbeeld stereotiepe boeren bestaan.

Wat wordt er zoal gezegd van dominees? In de eerste plaats moet men 'van de dominee geen benen zien'. Buiten de preekstoel (waar de benen aan het zicht onttrokken zijn), kun je de dominee beter niet ontmoeten, want dan leer je zijn zwakheden en eigenaardigheden kennen, waardoor je geloof aan het wankelen wordt gebracht. En daarom: 'Wie dominee wil eren, moet er nimmer mee verkeren.' Het was dan ook meestal geen pretje wanneer je met dominee in contact kwam. Deze christelijke ambtsdrager diende er namelijk ook op toe te zien dat er in zijn gemeente niet te veel gefeest werd. Vaak

gebeurde het dat iedereen net bijzonder veel pret had, wanneer dominee voorbijkwam. En dan kon je het feesten verder wel vergeten. In de achttiende eeuw bij voorbeeld werd er door de predikanten flink op gelet dat er niets gebeurde dat niet strookte met hun zeer strenge beginselen. Als dominee vernam dat er in zijn gemeente een bruiloft werd gevierd, haastte hij zich naar de ouders van de bruid en bruidegom om hen op hun plichten te wijzen. Dat betekende onder meer dat er niet gedanst mocht worden. Dansen dat deden we pas na de dood, als beloning voor een braaf, oppassend en saai leven. Ach, dominee was de straat nog niet uit of de beentjes gingen van de vloer. Waarom zou je soms niet alvast een voorproefje nemen van de heerlijkheden die in het hemels paradijs te wachten staan?

Dominee was dus meer gevreesd dan geliefd. Uit de zegswijzen blijkt ook dat vooral boeren het niet zo op hadden met lieden die niet met hun handen de kost verdienden. Maar die boeren moesten ook wel eens wat terugdoen, natuurlijk, omdat ze sinds de middeleeuwen als onbehouwen stomkoppen waren afgeschilderd. En zo sloegen ze dan terug: ‘Dominee mag de knollen gerust nemen, zei de boer, onze varkens lusten ze toch niet meer.’ Dit laatste is een zogenaamd apologisch spreekwoord, dat is een spreekwoord van de vorm: ‘Ieder zijn meug,’ *zei de boer* (maar het mag ook een ander zijn die iets zegt), ‘en hij zoende het kalf onder zijn staart.’

Van de minachting voor geletterden en anderen die niet met de handen werken getuigt ook: ‘Dominee, koster en hond, verdienen de kost met de mond.’

De uitroep ‘Dominee, brand je bekje niet!’ is bedoeld als waarschuwing wanneer iets te heet is om te eten ofte drinken. Het wordt ook wel ironisch gebruikt, wanneer iets koud en onsmakelijk is geworden. Ook komt het voor in de betekenis ‘brand je vingers niet’, als aanmaning om in het algemeen voorzichtig te zijn.

Vroeger stond er altijd een kaars op de preekstoel. Vandaar dat ‘bekje’ misschien een verbastering is van ‘befje’. Dat laatste kon de dominee inderdaad beter niet branden. Maar misschien heeft deze uitdrukking toch helemaal niets met onze predikant te maken en is dit een uitroep van een knecht tot zijn meester, wanneer deze laatste een hap van een te heet geserveerde maaltijd dreigt te nemen. ‘Pas op meester’, ofwel ‘domine’, de aanroep-

vorm van het Latijnse ‘dominus’, dat ‘heer’ betekent.

Bij ‘een blikken dominee’, een strenge, rechtzinnige predikant, maar ook overdrachtelijk gebruikt voor mensen die nooit uit de plooi komen, zijn we terug bij het uitgangspunt. Dominee is geen grapjas, en zo iemand moet je met z'n allen dan nog onderhouden ook!

2. Kusters

Wat moesten de geestelijken van diverse pluimage beginnen zonder hun diefjesmaten, de kusters? Ook over deze heren valt heel wat te vertellen, en er is van alles aan loos. Zo luidt het spreekwoord ‘Honderd kusters, negenennegentig gekken’.

Hetzelfde spreekwoord wordt wel gebezigd over schoolmeesters, ook al een beroepsgroep vol stereotiepe trekken. Trouwens, in de zeventiende eeuw waren koster en schoolmeester soms een en dezelfde. Dit laatste beroep stond niet bijzonder in aanzien.

Burgemeester en dominee konden nog wel eens een onbruikbaar geworden huisknecht of een slechte kok kwijtraken door hem schoolmeester te laten worden. Omstreeks 1700 verschijnt er een pamflet dat *Olipodrigo of het Malle-kosterboeckje* heet, waarin alle dwaasheden van dit soort kusters op rijm worden verteld.

En dom dat die koster is! ‘Wat nu gezongen, zei de koster en de kerk stond al in brand.’ Deze uitdrukking wordt gebruikt wanneer mensen al te lang wachten met het nemen van beslissingen.

‘Kusters koe mag op het kerkhof grazen.’ Het kerkhof werd doorgaans goed onderhouden, er was altijd vers gras, en zo genoot de koster het voorrecht van een vette koe boven de andere dorpelingen. Hierdoor trok hij ten onrechte voordeel uit zijn situatie.

Een bekende zegswijze luidt: ‘Wanneer het regent op de pastoor, dan drupt het op de koster.’ Als het de baas goed gaat, profiteren de arbeiders daarvan mee, zij het in veel mindere mate. Dit gebeurde niet alleen in katholieke kringen, maar ook onder protestanten: ‘Als 't niet op de dominee drupt, dan drupt het wel op de koster’: een zaak is altijd wel gunstig voor een van beide partijen. Maar ook: zij houden het voordeel binnen het eigen kringetje. Dat laatste kan van protestanten en katholieken samen worden gezegd.

Wat er ook gebeurt: ‘Als de pastoor en de koster kijven, kunnen de geheimen niet in de kerk blijven.’ Een uitdrukking van dezelfde

strekking is: ‘Als de kok met de keukenmeid kijft, hoort men waar de boter blijft.’ Ofwel: als twee medeplichtigen ruzie krijgen en elkaar verwijten maken komen alle geheimen uit. Bovendien is er altijd wel iemand in de buurt die bereid is de geheimen aan iedereen die het weten wil, door te vertellen, de vuile was buiten te hangen.

3. Pastoors, monniken, paters, papen

Omdat de geestelijkheid op een bepaalde manier macht uitoefent over de gewone mensen, is het niet verwonderlijk dat dezen iets terugdoen door hun voorgangers karikaturale trekken te bezorgen. Natuurlijk is die vertekening wel degelijk gebaseerd op eigenschappen en handelingen die in de werkelijkheid worden waargenomen. Maar in zegswijzen als ‘Hij wacht ernaar, als een pastoor naar zijn offerpenningen’, wordt wel een heel absolute uitspraak gedaan. Omdat niet een bepaalde pastoor bedoeld wordt, maar alle pastoors, kunnen we opnieuw spreken van een stereotiepe voorstelling van zaken.

Er zijn nog meer zegswijzen, deels daterend uit de middeleeuwen, die de schraapzucht en omkoopbaarheid van de geestelijkheid tot onderwerp hebben. Bij voorbeeld: ‘Hetzij paap of hetzij geus, geld is overal de leus.’ Of: ‘Hetzij geus, menist of papist, elk schraapt in zijne kist.’

Verwant aan: ‘Hij zingt geen twee liedjes voor één cent’ is: ‘De pastoor doet geen twee missen voor één geld.’ Dit wordt tegenwoordig gezegd tegen mensen die alles op een koopje willen hebben.

Dat geestelijken niet alleen aan geld dachten laat het volgende apologische spreekwoord zien:

‘Allemaal mensen, zei de begijn, en zij zoende de pater.’

Als ze er maar bij kon, ben je geneigd hierop te zeggen. Want geestelijken zijn bijna spreekwoordelijk dik. Zij lijken wel wandelende reclames voor het paradijs dat, zoals we hebben gezien, voor gewone mensen pas na de dood aanbreekt. Eten en drinken en ervoor zorgen dat je van alles het beste krijgt, stond in de middeleeuwen bekend als de voornaamste tijdspassing van kloosterbewoners. ‘Monniken eten dat ze zweten, ze werken dat ze kou krijgen.’ Monniken zijn dus zeer lui. Ze hebben wel wat anders te doen dan werken: ‘Hij is een pater goedleven’, hij is een smulpaap. ‘Ons Heeren braadverckens’ noemde men monniken spottend. En iets dat de hoogste kwaliteit bezit, dat

komt ‘uit het patersvaatje’. Zo kende men ook ‘patersbier’, en het ‘patersstuk’, het beste deel van het rund. En als het patersbier op tafel stond, zette men het op een zuipen ‘als een Tempelier’. De Tempeliers vormden een kloosterorde waar niet uitsluitend werd gebeden.

Nee, paters en monniken blonken niet uit in heiligheid, terwijl juist zij de deugd moesten uitdragen. Laten wij er niet omheen draaien: ‘De papen, monniken en begijnen, zijn niet zo heilig als zij schijnen.’ Het is zelfs zo erg dat we zeggen: ‘Daar de duivel zelf niet durft te komen, zendt hij een oud wijf of een monnik.’ Nog erger zelfs: ‘De deugd in het midden, zei de Duivel, en hij ging tussen twee Capucijnen staan.’

Ten slotte nog een paar losstaande zegswijzen waarin de rooms Katholieke geestelijkheid figureert:

‘Hij stond als een bepiste paap’ (hij stond voor joker); en:

‘De pastoor zegent zich zelve eerst’ (gezegd van egoïsten, die overal voordeel zoeken);

‘Hij is een papenvreter, hij is nog liever Turks dan paaps.’

Ergere bestrijders van het christendom dan de Turken kende men in de middeleeuwen niet.

Het vel dat op gekookte melk zit wordt wel aangeduid als ‘het hemd van de pastoor’. Hoe deze vergelijking is ontstaan, blijft onbekend. Misschien omdat het witte hemd zo opmerkelijk contrasteerde met de zwarte ziel die men de zieleherders toeschreef.

De draak steken

Ik mag graag met bepaalde dingen de draak steken. Sommige mensen vinden dat een slechte gewoonte van me. Want de draak steken komt erop neer dat je iets of iemand niet serieus neemt, belachelijk maakt tegenover een ander. Kortom dat je de spot met hem drijft.

Nu zou ik zelf een echte draak, zo deze bestond, bijzonder serieus nemen. Hoe kwam dan die uitdrukking tot stand?

De draak is een mythologisch monster. Hij bestaat alleen in de voorstelling en is verschrikkelijk om te zien. Gewoonlijk wordt hij voorgesteld als een gevleugelde, vuurspuwende slang met horens en vier poten. In het midden van de derde eeuw, alweer enige tijd geleden dus, schijnt er zo'n draak rondgespookt te hebben door het land Cappadocië, waar prins Georgius, ook wel Sint Joris genaamd, woonde. De draak maakte het land onveilig en wilde de dochter van de koning verslinden. Sint Joris wist wel leukere dingen voor haar. Hij bond de strijd aan met het monster en doodde het in koelen bloede.

In de middeleeuwen streden de christelijke ridders tegen een ander monster, het heidendom. De duivel vermomd als draak. Deze ridders konden aanspraak maken op een eigen wapenschild: een rood kruis op een zilveren veld. Op vele muntstukken uit de vijftiende en zestiende eeuw staat hij afgebeeld, de ridder met het kruis op de wapenrok, te paard of te voet de draak dodend. In optochten en processies liep de 'Sint-Joris' - ridder altijd mee, op een wagen met een grote groene draak, vervaardigd van linnen, opgevuld met stro. Daarin stak een ridder van tijd tot tijd zijn speer. Moedig, nietwaar? Maar goed, op deze wijze werd 'de draak steken' dus een soort spelletje, dat het karakter draagt van sollen, spelen met een weerloze, een speelbal. Afbeeldingen van de processies met

nepdraken zijn bij Albrecht Dürer en Derkinderen te vinden.

Het gevecht van Sint Joris met de draak wordt nog altijd om de zeven jaar vertoond te Bezel in Limburg.

Vroeger, toen de padvinderij nog floreerde, hielden ze eens per jaar een Sint-Jorisdag. Dan mochten alle padvinders in hun padvinderspak op school komen. ‘Daar heb je die vuile padjakkers weer!’ riepen wij, ongeorganiseerde jongeren hen na. En denk maar niet dat ze ons, die hen op drakerige wijze pestten, als ridders te lijf gingen, want die padvinders waren altijd flink in de minderheid. Dat deed de echte Sint Joris in zijn goeie dagen wel een beetje anders!

Besturen

Een land of stad besturen is niet gemakkelijk. Vroeger kon iemand als de legendarische koning Salomo nog beslissingen nemen op basis van zijn wijsheid ofwel zijn gezonde verstand.

Nu gaat het te ver te stellen dat bestuurders dat tegenwoordig niet meer hebben. Wel is het zo dat er veel meer mensen zijn dan vroeger en dat de wereld zoveel ingewikkelder in elkaar zit.

Vandaar dat er scherp omschreven wetten en verordeningen zijn gekomen, die onze rechten en plichten vastleggen.

Die wetten en verordeningen zijn meestal niet gemakkelijk om te lezen, want de wijze waarop ze verwoord zijn moet een mogelijke uitleg die de wetgever niet bedoeld heeft, uitsluiten.

Met de troonrede is het nooit anders geweest, hoewel men de laatste tijd probeert deze tekst voor de gewone toehoorder en lezer (en voor de koningin) begrijpelijker te maken.

Het ligt voor de hand dat de troonrede, waarin de plannen van de regering voor het komende jaar worden vermeld, niet verkeerd begrepen moet worden. Voor wetten en verordeningen geldt dat nog veel sterker. Ze moeten heel nauwkeurig alles omschrijven wat wel en niet mag, en dit zodanig dat er geen misverstand over kan ontstaan. Wanneer ik mededeel 'ik ben ziek', dan is mijn mededeling maar zeer ten dele volledig.

Want wat is ziek? Ben ik een beetje misselijk, of moet mijn been eraf?

'Ik ben ziek' komt nooit in een wet voor. Wel zou er kunnen staan: 'Mensen die ziek zijn moeten in een afgesloten ruimte worden opgesloten, tot ze beter zijn.' Maar ja, dat zou me wat moois worden. En dan nog een wet ook! Geen mens kwam er meer op straat, behalve degenen die alle anderen moesten opsluiten tot ze beter waren.

De volgende verordening zou je je wel kunnen indenken:

‘Kinderen bij wie hoofdluis is geconstateerd mogen niet op school komen tot een bevoegde deskundige heeft bepaald dat het ongemak is verdwenen.’ In dit geval weet je waar je aan toe bent.

Als er nu ook nog ergens wordt vastgelegd, omschreven, wat er onder een ‘bevoegde deskundige’ wordt verstaan, kunnen we van start gaan.

De verordening die ik hierboven heb bedacht, kunnen wij allemaal gemakkelijk begrijpen. Onder ‘wij’ bedoel ik allen die de verordening aangaat of zou kunnen aangaan. Alle Nederlanders dus. Maar begrijpen in alle gevallen alle Nederlanders die geacht worden verordeningen en wetten te begrijpen, deze inderdaad?

Welnee!

De bestuurders, de opstellers van ambtelijke stukken, waaronder wetten en verordeningen vallen, hebben in hun streven zo nauwkeurig mogelijk te zijn, een eigen taal ontwikkeld. Zij, als opstellers en uitleggers van wetten en uitvoerders van bestuurlijke besluiten, begrijpen precies waarom het gaat. Als het meezit kunnen ze het vervolgens ook nog aan ons, gewone burgers, uitleggen. Want die bestuurlijke taal is voor de meeste niet-bestuurders acadabra.

Ik wil nog iets verder gaan: die bestuurlijke taal is een schande. Het is de dood - ofwel de taal, die zo helder en begrijpelijk kan zijn - in de pot. Die bestuurders kunnen niet schrijven, als taalgebruikers zijn het nullen. Ik denk wel eens: die bestuurders deugen niet. Het zijn regelaars, een aparte kaste. En dat klopt niet in een democratie.

Nu nog iets: wie niet in normaal, begrijpelijk Nederlands kan uitleggen wat hij bedoelt, begrijpt het zelf misschien niet.

Of vindt het niet nodig dat anderen het begrijpen. Een leraar die niet helder kan uitleggen wat hij bedoelt, gaat onherroepelijk voor de bijl. Bestuurders die ambtelijke taal gebruiken, klimmen daarentegen vaak steeds hoger. Daar klopt iets niet.

Het wordt daarom tijd dat burgemeesters, wethouders, ambtenaren in het algemeen eigenlijk, inbegrepen sommige ministers, teruggaan naar een heel strenge school, waar ze niet meer afkomen voor ze geleerd hebben hun moerstaal te schrijven.

Overigens is er de laatste tijd een streven op gang gekomen om ambtelijke stukken leesbaarder te maken. We zagen het aan

de troonrede, en we zien het ook aan het belastingformulier.

Nu kan iedereen begrijpen hoe het komt dat hij zoveel moet betalen. Is dat niet een vooruitgang?

Een feestelijk slot dus aan dit verhaal, ware het niet dat in hoog tempo een nieuwe kaste taalverkrachters opmarcheert: welzijnswerkers genaamd. Het jargon dat dezen gebruiken heeft alle hoop op betere tijden al lang de bodem ingeslagen.

Maar het lijkt me dat we dat probleem maar eens bij een andere gelegenheid moeten aankaarten.

Een houten Klaas

Wie heeft nooit eens last van het gevoel dat hij een houten klaas is? Trouwens, iedereen kent wel van die houten klazen in zijn omgeving: volwassen mensen en kinderen die onhandig zijn in de omgang. Of die zich ontzettend verlegen gedragen. Zelf herinner ik mij nog hoe ik eens lang, heel lang geleden, op 27 januari 1910, voor een meisje stond met het moedige plan haar op de wang te kussen. Maar ja, ik was toen zeventien en een enorme houten klaas. Wel een vlotte prater, daar niet van, de geestigste in de klas, thuis nog lolliger dan de deurknop, maar als ik op vrijerspad ging was het altijd ellende. Ik geloof zelfs dat ik er heel houterig van ging lopen: als je een echte houten klaas bent is niks te dol om te laten zien hoe onhandig je bent.

Houten klazen stoten van verlegenheid antieke kopjes van de tafel. Als die op het kleed vallen, gebeurt er niets. Maar waar de houten klazen zijn, zie je geen kleedjes: alles is steen, behalve de voeten van het lieve meisje waar ze natuurlijk op gaan staan.

Wie was nu de eerste houten klaas, ofwel de oervader van alle stoethaspels?

Dat is moeilijk te zeggen. Volgens sommigen is de naam vrij willekeurig gekozen. Maar men kan ook op die naam gekomen zijn omdat ‘klaas’ een beetje boers klinkt, een wat plumpe bijklank heeft. Stel je in vroeger tijden een prins voor die Klaas heet. Dat kan toch niet!

Het moeilijke met het verleden is dat het voorbij is en dat je daarom vaak moet raden hoe de dingen eruitgezien hebben.

Vaak zijn er niet meer dan een paar aanwijzingen die ons kunnen helpen dingen die wij willen begrijpen te verklaren.

Op deze plaats probeer ik te verklaren hoe de uitdrukking ‘een houten klaas zijn’ tot stand gekomen is. Ik weet het niet

zeker. En die onzekerheid zal steeds bij spreekwoorden en zegswijzen opduiken. Er zijn aanwijzingen: die vinden we bij voorbeeld in oude (lees) boeken, in woordenboeken uit vorige eeuwen, en in stadsarchieven, waarin dingen beschreven staan die eens gebeurd zijn of die in die tijd bestonden.

Laten we nog eens zo'n aanwijzing voor de verklaring van onze houten klaas onder de loep nemen.

De toevoeging 'houten' zou in de richting van het poppenspel kunnen wijzen. Hierbij moet dan gedacht worden aan Jan Klaassen. Deze Jan Klaassen heeft echt bestaan. Hij werd geboren in 1664 en was trompetter bij de ruitery van prins Willem III. Toen hij uit die functie werd ontslagen, kwam hij aan de kost door in de straten van Amsterdam een poppenkast te vertonen. En nu mag iedere lezer drie keer raden hoe zijn vrouw heette. Precies. Jan en Bep* Klaassen speelden de hoofdrollen in dit poppenspel. Jan legde de pop allerlei spitsvondigheden in de mond die weinig vleidend waren voor de toenmalige regering, maar waarmee hij zich bij het publiek onsterfelijk maakte, zodat hij nu nog bij velen bekend is.

Er bestaat nog een Jan Klaassen, namelijk de huichelaar uit de klucht van Thomas Asselijn: *Jan Claeszoon of de gewaande dienstmaagd*. Dit stuk stamt uit 1683. Deze Jan komt nog voor op een oude kinderprent met het onderschrift: 'Jan Klaassen zit hier droog en stijf / En lacht om Saartje Jans zijn wijf.'

De uitdrukking 'een stijve Klaas zijn', die hetzelfde betekent als een houten klaas zijn, kan hier ook vandaan komen. Misschien komt het door de populariteit van het poppenspel dat de mensen van die stijve een *houten* Klaas hebben gemaakt.

We hebben ook nog: 'Een droge Klaas' en 'Een stijve Jurrie'.

Die laatste ben ik persoonlijk nooit tegengekomen. Maar er zijn dus allerhande mogelijkheden. En het blijft een rotgevoel als je ergens komt waar je opeens verandert in een soort Pinokkio: stijf en stram loopje door ruimtes gevuld met porseleinen theeserviezen, waar ontelbare mensen je aankijken, en waar je je helemaal alleen voelt.

* Inderdaad: Bep is niet juist. De vrouw van Jan Klaassen heet voor eens en voor altijd Katrijn.

Dat dank je de koekoek

‘Dat dank je de koekoek’ zeggen wij wel eens en dan bedoelen we: dat wil ik waarachtig wel geloven. Dat zal wel waar zijn.

Wat hebben we nu in werkelijkheid uitgerekend aan die koekoek te danken?

Niet veel goeds! Want koekoek staat voor duivel.

Hoe is de vogel koekoek een duivel, of liever een vermomde duivel geworden?

De koekoek is oorspronkelijk een aan de Germaanse onweer- en vruchtbaarheidsgod Donar gewijde vogel. Daarna kwam het christendom over Europa, en zoals dat altijd gaat, nam deze godsdienst bepaalde elementen van andere bestaande godsdiensten in zich op. Het christendom speelde leentjebuurt.

En zo lieten de aanhangers van deze godsdienst de oude Germaanse god Donar met zijn koekoek niet links liggen, maar betrokken hem op een heel speciale manier bij hun eigen geloof. Die Donar hoorde bij een concurrerende godsdienst en daarom werd hij niet zo maar opgenomen binnen het christendom.

Nee, men zette zich juist tegen hem af. Dus werd op een gegeven ogenblik Donar een soort model van de duivel die, zoals de meeste lezers zullen weten, in het christendom niet onbelangrijk is. Donar was de duivel. Maar Donar had die aan hem gewijde koekoek. En dan gaat het vaak zo: men vergeet dat Donar zelf als de duivel werd gezien en noemt in het vervolg datgene dat bij hem hoort, zijn attribuut, bij die naam. Zo werd de koekoek tot een duivel.

Maar waarom zeggen we toch niet gewoon: ‘Dat dank je de duivel?’

De verklaring daardoor ligt in de angst van de mensen. Iemand zegt, op fluisterende toon: ‘Mijn buurvrouw heeft de gevreesde ziekte.’ Of: ‘Ze heeft je weet wel.’ En een heel moedig iemand

zegt: 'Mijn buurvrouw heeft κ.' Niet kanker dus maar κ.

Dat alles berust op magie. De magische angst dat je bij het noemen van de *naam* alleen al de kans loop het onheil over je af te roepen. Nou, de duivel is onheil bij uitstek! Vandaar dat je hem niet gewoon duivel noemt, maar 'koekoek', of 'Joost'.

Bij de koekoek als duivel blijft het overigens ook een linke zaak. Want wie herinnert zich niet de speciale eigenschap van deze vogel? Hij legt zijn eieren steeds in het nest van een ander.

Wat daarvan moet komen: Joost mag het weten!

Formules

Laatst had een van mijn kennissen een nieuw huis betrokken, een behoorlijk eind bij ons uit de buurt. Ik schreef een briefje met felicitaties en betrapte me er toen op dat ik het volgende op papier zette: ‘Ik zal je graag eerdaags komen opzoeken. Dat meen ik.’

Onmiddellijk na het schrijven van die laatste woorden dacht ik: dat meen ik? Waarom zou ik het niet menen? Waarom moet ik achter mijn belofte de aankondiging zetten dat ik het *meen*? Kun je dan ook dingen zeggen of schrijven die je helemaal niet meent?

Het antwoord op die laatste vraag is natuurlijk niet zo moeilijk. Want ik zeg zo vaak dingen die ik niet meen. Ik maak me er vaak van af door iets op te merken waar ik niet achter sta.

Een formule, om eventuele plooiën bij voorbaat glad te strijken. Of om een einde te maken aan een gesprek.

Zo neem ik wel eens van iemand afscheid met de volgende aansporing: ‘Zeg, je moet eens bij ons langskomen.’ Ik ben eens op iemand gestuit die dat ook inderdaad deed, en omdat ik mijn uitnodiging in Rome had gedaan, kon ik mijn gast, toen hij de dag voor oudjaar verkleumd bij mij op de stoep stond, niet na een dag wegsturen. Sinds die tijd ben ik voorzichtiger geworden, maar toch overkomt het me nog wel eens dat ik iemand uitnodig zonder dat ik hoop dat hij inderdaad op een dag voor mijn deur zal verschijnen.

Andersom gaat het ook vaak zo: iemand nodigt mij uit, maar ik ga niet. Of: ik zeg van harte toe dat ik zal komen. Maar geen haar op mijn hoofd die eraan denkt.

Toch gaat het hier om belangrijke dingen. Wij leven niet alleen op deze wereld. Wij zijn ons er ook diep van bewust dat wij niet alleen kunnen leven. Het hoogste dat wij kunnen

bereiken is dat wij onze intimiteit met iemand anders delen. (Sommigen vinden het hoogst bereikbare dat zij met zichzelf weten te leven.) Sociaal leven, leven in een gemeenschap, betekent gezamenlijk het leven van alledag het hoofd bieden. Dat betekent: samen de tijd doorkomen, samen dingen tot stand brengen.

Persoonlijk wil ik maar met heel weinig mensen iets tot stand brengen. Ik wil mij maar aan verbazend weinig mensen uitleveren door hen mijn tijd beschikbaar te stellen.

Zelf vind ik dat een uitstekende eigenschap, hoewel sommigen daar anders over denken. In ieder geval is het zo dat ik gedwongen sociale evenementen, bij voorbeeld verjaardagen in de familiekring, waar mensen samenkomen die elkaar niet hebben uitgezocht, bezoeken vind, aantastingen van mijn vrijheid zelf mijn gezelschap uit te kiezen.

Kortom: met anderen verkeren is een moeizame zaak. Er zijn maar weinig mensen die ik langer dan een kwartier als mijn gezelschap wens. Maar zijn er mensen die er anders over denken? Waarschijnlijk wel! Slechts de somberste veronderstelling wat dit betreft kan de waarheid benaderen.

Hoe we ook over gezelschap denken: we komen met mensen in aanraking. Op een feestje, op ons werk, er zijn mensen met wie we iets regelen, met wie we op een ontspannen manier iets bespreken. Wij willen die mensen niet voor het hoofd stoten, zo zijn we ook weer niet. Wij willen hen - oplichters en ijdeltuigen die wij zijn - laten merken dat ze niet niets voor ons zijn. Omdat wij hoe dan ook van elkaar afhankelijk zijn, willen wij dat benadrukken, toegeven, duidelijk laten worden.

En daarom bieden wij die anderen het kostbaarste wat wij bezitten: onze *tijd*.

Wij bieden deze aan via een formule, een beleefdheidsfrase.

Wij bieden hen iets aan, maar - let op! - de formule op zich duidt wel aan dat wij het niet echt menen. Wij zeggen: 'Kom eens langs,' maar wij bedoelen daar iets anders mee. Wij bedoelen ermee te zeggen: ik stel je op prijs, onze ontmoeting is geslaagd, kan nog wel eens worden voortgezet. Maar wanneer de ander de formule niet begrijpt en de uitnodiging letterlijk opneemt (of wanneer hij een klaploper is, zoals mijn Romeinse gast, die van plan was een maand te blijven), dan zitten we mooi in het schip.

Als ik echt wil dat iemand bij mij langskomt, zal ik het anders zeggen. Of ik trek mijn agenda en maak een afspraak. We kunnen de taal gebruiken om ons van dingen af te maken. Dat is een goede functie van de taal. Want stel je voor dat je iedereen volstrekt persoonlijk moet benaderen, dat je geen clichés en spreekwoorden bij de hand hebt om verbindingen te leggen op moeilijke punten van het gesprek. Stel dat we dat niet konden, wat zouden we dan moe en verward raken. We zouden contacten niet aankunnen. Zelfs de melkboer werd een onoverkomelijk struikelblok. Want wij zouden hem te woord moeten staan op dezelfde intieme en persoonlijke manier waarop wij onze beste en tederste vriend benaderen. Na deze beschouwing wens ik mijn lezers het beste. Dat betekent: ik wens hen inderdaad alle goeds toe, maar die zin heeft nauwelijks een betekenis omdat ik ze niet ken en ze ook moeilijk iets persoonlijks toe kan wensen. Maar iemand het beste toewensen is natuurlijk wel een gemakkelijke manier om een gesprek te besluiten. En bovendien: als je dat zegt, weet die gesprekspartner ook dat het onderhoud is geëindigd. Stel dat je iemand die maar door blijft praten dat op een andere manier aan zijn verstand moest brengen.

Misschien deden ze dat in tijden waarin de taal nog niet tot zo'n verfijnd instrument was ontwikkeld. Ze gaven elkaar gewoon een klap op het hoofd.

De hond in de pot

Het overkomt mij gelukkig niet vaak, maar een enkele keer is het raak: ik kom te laat thuis en vind de hond in de pot.

Trouwens, bij mij gaat het anders: ik kom binnen en vind een van de katten op een etensbord waarop nog een paar resten liggen. Maar het komt op hetzelfde neer.

De hond in de pot vinden betekent zoveel als: thuiskomen als het middagmaal afgelopen is en er niets meer te eten valt.

Alleen de hond is bezig de potten en pannen uit te likken.

De uitdrukking bestond al in de middeleeuwen: ‘de hont is in de scapraden’, ofwel: de hond zit in de etenskast.

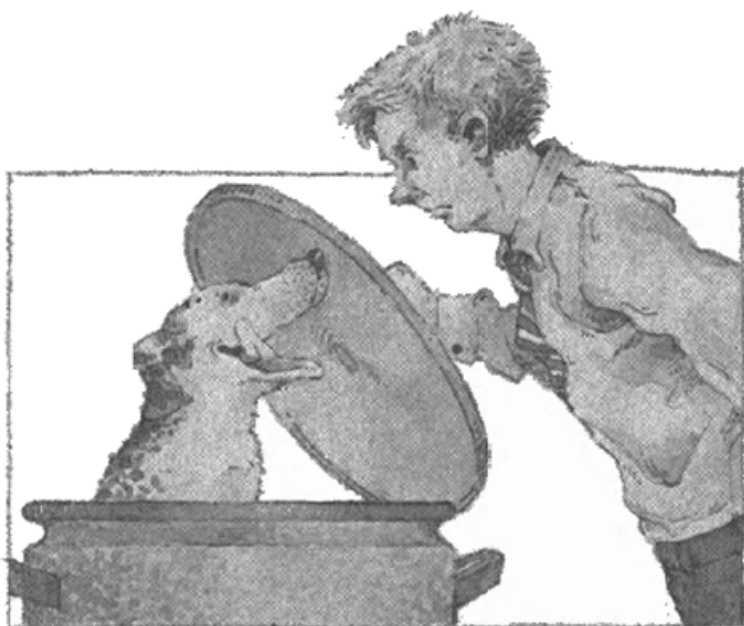
In de zeventiende eeuw heette het: de hond in de hutspot vinden, dat wil dus zeggen datgene wat er van de hutspot is overgebleven. Nu vertelde ik hierboven over mijn katten, die zo gemakkelijk even bij je aanwippen als je aan tafel zit en die altijd klaar zitten je plaats in te nemen als je opstaat om iets te pakken.

Is de huiskat wat betreft het aflikken van borden een soort moderne vervanging van de hond?

Nee, in Zuid-Nederland kent men al lang het spreekwoord: ‘de kat in de ketel vinden.’ En dat betekent weer hetzelfde.

Mijn eigen katten zijn verwende dieren, die uitsluitend het beste van het beste wensen te nuttigen. De laatste tijd ontwikkelen ze evenwel de neiging - om het even wat er geserveerd wordt - te proeven: dat is niets anders dan snoepzucht.

De ouderwetse honden en katten hadden het moeilijker. Die leidden een ingewikkelder bestaan. Mensen waren meestal veel harder voor ze, en onverschilliger. Dus niks geen vers hart van de keurslager, maar eten wat de pot schaft. Dat wil zeggen: de resten.

Volgens Bartjens

Hoeveel is twee plus twee? Volgens Bartjens is dat nog altijd vier. Twee plus twee is natuurlijk ook gewoon vier. Niet alleen Bartjens zou het daarmee eens zijn geweest, maar ook de willekeurige meneer Jansen die bij iedereen in de straat woont.

Waarom wordt die Bartjens er eigenlijk steeds bijgehaald, als het gaat om tamelijk eenvoudige berekeningen?

Bartjens wordt gebruikt als toevoeging wanneer je iemand, een beetje ironisch, wilt laten merken dat het sommetje dat je zo even vlotweg uit het hoofd voor hem uitrekent nogal aan de eenvoudige kant is. ‘Volgens Bartjens, beste jongen, is twee plus twee vier.’ De ironische toevoeging suggereert dat je twijfelt aan de snuggerheid van degene voor wie je het sommetje maakt.

Bartjens was een bekende Amsterdamse schoolmeester uit het begin van de zeventiende eeuw. Hij leefde van 1569 tot 1638. In het jaar 1604 gaf hij een rekenboek uit, genaamd *Cyfferinge*, dat meer dan twee eeuwen werd gebruikt. Nog in het jaar 1839 beleefde het een herdruk.

Het spreekt dus eigenlijk vanzelf dat die meneer Bartjens (in een ouderwets boek had nu gestaan: ‘die keurige schoolmeester Bartjens.’ Maar wat weten wij daarvan?), de schrijver van *Cyfferinge*, zo beroemd werd dat hij om de haverklap door iedereen die een ander even iets voorreken, werd aangehaald.

Meer landen hebben hun Bartjens: in Engeland zeggen ze: ‘according to Cocker’ (volgens Cocker), in Amerika ‘according to Gunter’, en in Duitsland: ‘nach Adam Riese’, volgens Adam Riese.

Hoe belangrijk zijn de schoolmeesters, die ons de elementaire dingen bijbrengen in ons leven! De tijd dat iemand ons bestraft voor onze domheid door ons toe te voegen: ‘volgens Albert

Einstein', ligt nog wel een eind van ons af. Maar misschien komt de dag nog wel eens dat de relativiteitstheorie van Einstein bekender is bij de mensen dan de tafel van drie. Tenslotte wordt de kennis die ontwikkelde mensen paraat hebben, steeds hoogwaardiger, al merk je daar in de praktijk meestal niet veel van.

De boer hij ploegde voort

Vanaf de middeleeuwen heeft men heel wat afgelachen over die domme, ontevreden en hebberige boeren. Bovendien waren ze vies en kenden ze geen manieren. Nee, wat dat betreft konden ze heel wat leren van de mensen in de stad.

In tientallen spreekwoorden en zegswijzen treedt de boer op.

Hij stampet er als het ware op zijn klompen doorheen.

Een bloemlezing:

Als je iemand voor de gek houdt, dan kun je hem ook 'voor een boer' houden. En 'wat weet een boer van saffraan?' Welnu, een boer weet helemaal niets van saffraan, want dat is een exotisch kruid. En bij eenvoudige mensen moet je niet met moeilijke, onbekende dingen aankomen. Dus 'wat een boer niet kent, dat eet hij niet.' Wat eet de boer dan wel? 'Elk zijn meug, zei de boer, en hij at vijgen.' Dit wordt gezegd wanneer iemand een bepaald gerecht, dat een ander verafschuwt, heel lekker vindt. De boer heeft spreekwoordelijk een slechte smaak.

Maar hoe zit het met die vijgen? Die zijn best lekker. Het spreekwoord luidde vroeger dan ook: 'Elk zijn meug, zei de boer, en hij at paardekeutels in plaats van vijgen.' Ook seksueel kon je hem trouwens om de verkeerde boodschap sturen: 'Ieder zijn meug, zei de boer, en sprong op het varken.'

Als wij iets heel bijzonders eten en de maaltijd afronden met iets alledaags, heet het dat wij 'de boer op de edelman zetten'. Boeren heten altijd maar te klagen. Maar 'boeren en varkens worden knorrende vet'. Het gaat ze kortom best goed, al zullen ze dat nooit toegeven. Gelukkig maar, want 'als een boer ophoudt met klagen, is 't in het laatste der dagen'. Of: 'In februari klagen de boeren het minst.' Dit kun je zeggen tegen iemand die altijd maar jammert en zeurt. In februari valt het nog mee: dat is de kortste maand.

Klagen en verder ook niet te vertrouwen. De stedeling, die zich meer waant dan de boer, wantrouwt hem overal. De boer is er altijd op uit geld uit zijn zakken te kloppen: ‘Twaalf boeren en een hond zijn dertien rekels.’ En: ‘Van die boer geen varkens!’ Met die figuur wil ik niets meer te maken hebben, omdat hij me al meer een streek heeft geleverd. Alles wat niet deugt kun je aan boeren toeschrijven. En waarom ook niet? Wat kun je van zulke lomperiken anders verwachten dan onheil? ‘Een boer steekt altijd een arm of been uit.’ Aan een boer blijf je altijd zien dat hij een boer is. Hij houdt halsstarrig vast aan plattelandsgewoontes en is een aartsconservatief: ‘Een boer van één jaar en een van honderd zijn hetzelfde.’

Soms is het best uit te houden op het platteland: ‘De boeren hebben altijd dorst. Ze houden van een korte preek en een lange worst.’ Na de kerk was het op het platteland de gewoonte om flink te schransen en te zuipen. Natuurlijk gebeurde dit wel ‘op z’n boerefluitjes’. En de algemene vrolijkheid na de kerk ontaardde misschien toch in ‘lachen als een boer die kiespijn heeft’. Een krampachtig gedoe dus.

Soms komt er een ander beeld van de boer naar voren. Zo wordt er gezegd: ‘Een boer is een meelzak, hoe meer men erop klopt, hoe meer stuift eruit.’ In de stad zal men dit niet horen, maar wel op het platteland, als een klacht over de grote hoeveelheid belasting die agrariërs moeten betalen. En dan het ‘boerenbedrog’: de boer als slachtoffer van marskramers en kwakzalvers, die het voornamelijk op hem hadden gemunt (omdat hij natuurlijk als nationale domoor zo'n willig slachtoffer was). Vandaar ook de uitdrukking ‘de boer opgaan’.

Landlopers en venters werden in de late middeleeuwen angstig geweerd in de stad. Daarom reisden ze het platteland af, omdat de boeren hun praktijken nog niet helemaal doorhadden. Tegenwoordig wordt de uitdrukking gebruikt wanneer men over mensen spreekt die het land afreizen om hun (politieke) standpunten te verspreiden en zo tot in de kleinste gehuchten hun boodschap komen verkondigen.

Laten we eindigen met het laten van een boer. Er zijn mensen die denken dat alleen boeren en andere onbeschaafden dergelijke geluiden ten gehore brengen. Anderen denken dat het hier om een gewone klanknabootsing gaat. We moeten hoe dan ook wel bedenken dat het een typisch twintigste-eeuwse

opvatting is dat het laten van boeren onbeschoft is. In de middeleeuwen tot en met de achttiende eeuw gold het laten van boeren als een compliment voor een voortreffelijke maaltijd en als teken van gezondheid. Horen wij ook niet onze baby's met veel genoegen boeren na hun flesje? Wie denkt dat ook dat niet hoort, heeft z'n baby- en kleuterliteratuur wel erg op z'n boerefluitjes bestudeerd.

Alle gekheid op een stokje

Laatst had ik het plan mijn leven wat ernstiger aan te pakken. Dus: alle gekheid op een stokje, alle scherts en luim terzijde gesteld, de tijd voor grappen is voorbij.

Hoe nu doen wij alle gekheid op een stokje? Welnu, de gebruiksaanwijzing is ons bekend sinds de middeleeuwen.

Alle gekheid op een stokje was om te beginnen een vermaning die gericht werd tot zotten en narren om hun dwaasheid letterlijk voor zich te houden, en wel op de gekjesstok, het stokpaardje of de marot, die zotten doorgaans in hun hand hielden. Die narren kennen we van vele afbeeldingen, compleet met kap en bellen en een stok in de hand waarop een gekskop zat bevestigd. In de middeleeuwen bestond het woord ‘gek’ nog niet als aanduiding voor de dwaas of nar zelf; deze was een *zot*. De marot daarentegen werd ‘gek’ of ‘gekjesstok’ genoemd. Rondreizende kunstenaars droegen vaak een hemd met wijde mouwen, waaruit ze, bij wijze van toverkunst, opeens het stokje te voorschijn haalden: ‘De gek uit de mouw halen’ (zijn eigenlijke bedoelingen kenbaar maken). Deze kermisklanten hadden ook vaak een aapje bij zich: zo kwam de aap uit de mouw.

In de zeventiende eeuw heette het: ‘alle jok (scherts) op een stok.’

En ja, in Zuid-Nederland, waar men van grappen maken weet, roept men vrolijk uit: ‘Alle konten op een stoksken gebonden.’

Opstand van de Kamper uien

De mensen in Kampen zijn kwaad. Sinds jaar en dag worden ze ‘uien’ genoemd. En dat is natuurlijk heel vervelend. Laatst bij voorbeeld stapte een van mijn vrienden op doorreis in Kampen een bakkerij binnen. ‘Zo Kamper ui!’ riep hij vrolijk tegen de bakker. ‘Geef mij maar eens twee krentebollen.’ Nu trof het toevallig slecht: die bakker had zich pas in Kampen gevestigd, en de uitdrukking ‘een Kamper ui’ kende hij nog niet. Nadat hij voor de zekerheid mijn vriend een blauw oog had geslagen, ging hij naar de Kamper bibliotheek en vroeg om een woordenboek. De bibliothecaresse pakte toen ‘de dikke Van Dale’ voor hem, oftewel het ‘*Groot Woordenboek der Nederlandse taal*,’ dat voor het eerst uitkwam in 1864, en vanaf 1872 verscheen onder de naam van degene die de tweede druk verzorgde: de heer J.H. van Dale, schoolhoofd te Sluis. De bakker keek onder Kampen en ja, daar stond het: ‘Oude stad in Overijssel, van welker burgerij vanouds allerlei dwaze streken en onnozelheden verteld worden (*Kamper uien* of *stukjes*).’ Toen de bakker dat las werd hij ook kwaad, hij woonde weliswaar in Kampen, maar hij was helemaal niet onnozel, zijn burens evenmin!

De huidige inwoners van Kampen besloten om er iets aan te doen. Maar wat? Welnu, dat konden we in de krant lezen: Ze willen dat de uitdrukking ‘Kamper ui’ uit het woordenboek verdwijnt. Want het is niet leuk voor hen dat iedereen zomaar in het woordenboek kan lezen over die dwaze streken en onnozelheden.

Zelf woon ik in Bussum; als ik naar Amsterdam reis per trein ben ik soms omgeven door ingezetenen van mijn woonplaats, de zogenaamde ‘Bussumse ballen’. Maar dat staat niet in het woordenboek. Dus niemand die over die benaming klaagt.

En als de uitdrukking ‘Bussumse bal’ voor een bekakt iemand die met een aardappel in de keel praat, nu wel in de dikke Van Dale had gestaan? Hadden mijn dorpsgenoten dan een actie moeten ondernemen? Welnee! Mensen die een actie ondernemen tegen uitdrukkingen die in het woordenboek voorkomen, begrijpen helemaal niet waar zo'n werk voor dient. Laten we bekijken wat de functie van een woordenboek is.

Op een gegeven ogenblik vat iemand het plan op een woordenboek samen te stellen. Hij doet dat met het doel de woorden die in de Nederlandse taal voorkomen alfabetisch te rangschikken mét hun betekenis. Als iemand nu een woord tegenkomt dat hij niet kent, kan hij in het woordenboek opzoeken wat het betekent.

Die eerste uitgave van de Van Dale verscheen dus in 1864.

In dat boek stonden, kort gezegd, de woorden onder elkaar die toen in de Nederlandse taal voorkwamen. ‘Popmuziek’ kon je er dus niet in vinden. In de loop der tijd verschenen er steeds nieuwe bewerkingen van de Van Dale. De taalschat veranderde: er kwamen woorden bij, er vielen woorden af. Sommige woorden veranderden van betekenis, andere kregen er betekenissen bij. Het woordenboek werd steeds dikker. Want ook de betekenissen die een woord vroeger had, werden in nieuwere uitgaven opgenomen. Dat is logisch. Stel dat je nu een boek leest van vijftig jaar geleden en je komt een woord tegen dat je niet begrijpt. Dat kan dan een woord zijn dat vijftig jaar geleden door bijna iedereen werd gebruikt en dat later is vergeten. Vóór de Tweede Wereldoorlog gebruikten sommige mensen wel eens de uitdrukking: ‘Hij is aan de joden overgeleverd’: hij is in handen gevallen van onbarmhartige mensen. Die uitdrukking vind je in de Van Dale! Als men dat indertijd zei, was dat natuurlijk niet juist: discriminerend, net zoals nu. Maar: toen er nog geen zes miljoen joden waren uitgemoord had die uitdrukking nog niet de verschrikkelijke lading die hij nu heeft. Toen gebruikten ook mensen die geen jodenhaters waren zo'n uitdrukking vaak bijna zonder erover na te denken. Wie hem nu gebruikt is zonder meer verwerpeljk.

Moet zo'n uitdrukking nu uit het woordenboek, zoals sommigen willen? Nee. Want je kunt toch niet de toegang tot de betekenis van taal in het verleden gaan afsluiten!

En dan is er nog iets: een woordenboek legt vast, voor het gemak van ieder die iets wil weten. Een woordenboek schrijft niet voor. Als ik 'Kamper ui' lees, betekent dat niet dat ik dat *moet* gebruiken. En ten slotte: uitdrukkingen bestaan niet *omdat* ze in het woordenboek zijn opgenomen. Het woordenboek is er omdat die uitdrukkingen er zijn. Als je het Kamper ui uit de Van Dale schrapt, wil dit niet betekenen dat de uitdrukking verdwijnt. Misschien denken ze dat wel in Kampen! Heel onnozel.

In de rats zitten

Wie zit er nooit eens, bij voorbeeld omdat hij examen moet doen, in de rats? In angst dus, in een netelige positie?

Oorspronkelijk was in de rats zitten een soldatenterm. Rats was een waterige brij die soldaten dagelijks te eten kregen, bestaande uit gekookte aardappelen, groente en een zweempje vlees. Het is een afkorting van ratjetoe, dat een verbastering is van het Franse ‘ratatouille’. Iemand die in de rats zit moet het gevoel hebben of hij het in zijn broek heeft gedaan. De ratatouille waarin hij dan zit is natuurlijk wel drek.

In de rats zitten is hetzelfde als in de modder, de pekkel, de bonen, de pruimen, de luyeren (natte luiers) en in de piepzak zitten. Dit laatste kan twee betekenissen hebben: piepzak was de benaming voor koffie, gekookt met suiker en melk, maar ook de pijpzak, een soort doedelzak. Wie daar tijdens het spelen inzat zal het wel benauwd gekregen hebben.

Een verwante soldatenuitdrukking is ‘m knijpen’, namelijk het aarsgat dichtknijpen van angst. Als je niet hard genoeg kneep kwam je in de drek te zitten.

Ook ‘peentjes zweten’ wordt in deze zin gebruikt: doodsbang zijn. Met peentjes worden grote zweetdruppels bedoeld.

De uitdrukking ‘naar de ratsmodé gaan’, gevormd naar een samenstelling van rats en Asmodée (de duivel) laat weinig meer te raden over wat betreft de kwaliteit van het soldatenleven. Naar de ratsmodé gaan betekent: doodgaan, te gronde gaan.

Het Frans, Duits en Engels kennen ook heel wat vergelijkbare uitdrukkingen voor ‘in de rats zitten’. Ik zal ze vertaald weergeven. In Frankrijk spreekt men over in de kneedtrog zitten; in het zweet zitten; tussen vuile lakens liggen; te kleine schoenen of klompen hebben.

In het Duits hebben we dan: in de peper terechtkomen (of in de worstketel); in de smeer zitten; in het zout liggen.

De Engelsen, die zo verzot zijn op thee, kennen: in heet water zitten; maar ook: in de stampot zitten; in een 'sad pickle', ofwel een treurige azijn zitten. Dit betekent dat je je in een benarde situatie bevindt.

Ja, en wat zeggen de Belgen? Drie maal raden, eerste prijs een pot mayonaise. De Belgen zeggen: in de patatten zitten.

Kortom: een smakelijke maaltijd zonder rats en piepzak; en laten we hopen dat wij hem niet hoeven te knijpen.

Geen schijn van kans

Onder een foto in *NRC/Handelsblad* (15 november 1979) waarop wij onder meer de secretaris-generaal van de NAVO kunnen zien, staat het volgende:

‘Volgens secretaris-generaal Luns van de NAVO heeft minister van defensie Scholten het Nederlands voorbehoud bij de plaatsing van nieuwe kernwapens “met overtuiging, welsprekendheid en van veel details voorzien” naar voren gebracht. Binnen de Nucleaire planningsgroep maakte de Nederlandse minister evenwel geen schijn van kans.’

De politiek in een notedop. Je kunt praten wat je wilt, maar daar blijft het bij als je in de minderheid bent. Iedereen luistert welwillend, of doet alsof, maar bij stemming valt de beslissing uit zoals al tevoren verwacht werd.

Op zichzelf is dat niet bijzonder. Minderheden leggen het af tegen de meerderheid. En het is een democratische spelregel dat iedereen vrijuit zijn standpunt kan verdedigen.

Laten wij nu die ondertekst wat zorgvuldiger bekijken.

De heer Luns zegt dus niet over de Nederlandse minister: ‘Hij hield een lang verhaal. Maar wat hij wilde ging toch mooi niet door.’ O nee, Luns pakt die zaak toch even voorzichtiger aan. Hij wil de minister niet op de tenen trappen. Hij wil laten uitkomen dat hij met veel aandacht naar het bijzonder interessante betoog van de Nederlander heeft geluisterd. Dat hij nog veel interessantere betogen, die zijn eigen volle instemming konden wegdragen, heeft aangehoord - dat zegt hij nu niet.

De Nederlandse minister mag zijn gezicht niet verliezen. Uiteindelijk is hij een bondgenoot, en de NAVO moet intact blijven.

Dus smeert Luns hem wat stroop om de mond. De minister zal dat best doorzien. Maar het gaat om de vorm. Die vorm

suggereert respect voor elkaars meningen. Zo zegt Luns allereerst dat het Nederlandse standpunt ‘met overtuiging’ naar voren is gebracht. Dat is iets anders dan dat minister Scholten hem overtuigd zou hebben. ‘Met overtuiging’ betekent hier niets anders dan: ‘De heer Scholten geloofde zelf in wat hij naar voren bracht.’ Misschien was dat niet helemaal of zelfs helemaal niet waar. Maar Luns had moeilijk kunnen zeggen: ‘Eén ding is mij duidelijk geworden: zelf geloofde die Scholten ook niet in het nonsensverhaal dat hij hier moest vertellen.’

Behalve die overtuiging bleek minister Scholten volgens Luns ‘welsprekendheid’ aan de dag gelegd te hebben. Dat is een niet mis te verstaan compliment. Want voor hetzelfde geld had de secretaris-generaal kunnen zeggen: ‘Die Scholten loog niet alleen, maar hij stotterde ook en sprak met consumptie. En verder is ie als redenaar maar een beginneling.’

Luns keek wel uit. Trouwens: welke minister is niet welsprekend? Welsprekendheid is op zichzelf een loos begrip. Het stelt niets voor. Holle vaten klinken het hardst. De volzin van Luns die we hier ontleden is ook heel welsprekend. Maar wel onzinnig. Prietpraat, politiek jargon.

De Nederlandse minister had zijn betoog ook nog ‘van veel details voorzien’. Dat is wel zeer verrassend. Want in het algemeen roepen Nederlandse ministers alleen maar ‘vóór’ of ‘tegen’. Ze zijn altijd binnen tien seconden klaar met hun betoog. In het Nederlandse parlement wordt ook nooit gedebatteerd. Niemand heeft er behoefte aan argumenten naar voren te brengen waarom hij voor of tegen een bepaalde zaak is. Men stemt gewoon. En verder geen gedoe.

In het licht daarvan was het wel zeer opvallend dat minister Scholten, net zoals zijn collega's uit andere landen, een redevoering hield die van veel details was voorzien. Ja, toen werd het nog laat voor de lunch.

Hoe dan ook: drie nietszeggendheden op een rijtje. Een verklaring zonder inhoud.

Waarom dan maar niet liever helemaal niets gezegd?

Dat kon Luns natuurlijk niet doen. Hij moest iets zeggen over het afwijkende standpunt van de Nederlanders. En daarom zei hij iets dat suggereerde dat de minister alles uit de kast had gehaald om zijn standpunt te verdedigen. Maar ja, uiteindelijk kwam het erop neer dat Luns verklaarde dat de minister een grote jongen was die keurig zijn boodschap had gedaan.

Soldaat maken

Wanneer ik de avondmaaltijd heb beëindigd voel ik vaak sterk de behoefte een stuk chocolade te eten, het liefst een bonbon. Overkomt het mij weleens dat ik een hele doos tegenkom gevuld met deze lekkernij, dan ben ik in staat hem in mijn eentje volledig soldaat te maken.

In het Vlaams verstaat men onder een ‘soldaat’ de magerste koe van de veestapel, die geschikt werd geacht voor het leger geslacht te worden. Die vel-over-been koe heette de ‘soldatenkoe’ of gewoon de ‘soldaat’. Je moet iets over kunnen hebben voor degenen die je land en dus ook je veestapel moeten verdedigen! Die koe was dus bestemd voor de consumptie in het leger. Als je nu verder redeneert zou ‘soldaat maken’ kunnen staan voor alles wat een soldaat aan eetbaars naar binnen slaat. Maar helemaal kloppen doet deze verklaring niet. Een volgende verklaring is dat ‘soldaat maken’ eerst algemener gebruikt werd voor wat een leger doet: aan zich onderwerpen en inlijven. En wat doet een soldaat als hij een portie voedsel of een fles drank voor zijn neus krijgt? Precies, hij lijft het in.

Soldaat maken wordt vooral gebruikt wanneer je op een ongewone tijd iets eet wat je niet alle dagen krijgt, iets lekkers natuurlijk, zoals die bonbons. Nu is de soldatenmaag wat dat lekkere eten betreft bijna spreekwoordelijk onverzadigbaar, vooral als het om alcoholische versnaperingen gaat.

In onze tijd spreekt een verklaring zoals ik die hierboven gaf waarschijnlijk niet meer zo aan. Weliswaar verlangen de magen van onze soldaten nog steeds naar dennekoeken en andere heerlijkheden uit de militaire keuken, maar niet-soldaten die weten er ook weg mee! Toch verandert dat niets aan de verklaring van de zegswijze.

‘Kraken’ en ‘kapoeres maken’ betekenen ongeveer hetzelfde als

soldaat maken. In het Frans en het Duits haalt men gemakshalve en ongetwijfeld door de ervaring wijs geworden meteen de alcohol erbij: ‘décoiffer une bouteille’ (het hoedje van de fles afhalen); ‘tordre le cou à une bouteille’ (de hals van een fles afwringen: dan moet je wel flinke dorst hebben). En in het Duits: ‘Eine Flasche den Hals brechen’. Dat spreekt voor zichzelf, al is het een weinig zachtzinnige manier van soldaat maken. Maar om hun zachtzinnigheid stonden soldaten nooit bekend.

As is verbrande turf

Als we nou eerst eens naar de bioscoop gaan en als we daarna dan frites gaan eten en als we dan klaar zijn, dan...

Ja, dan volgt meestal het antwoord: ‘Niks te assen. As is verbrande turf.’ Wanneer je dat hoort, weet je hoe laat het is: je bent allerlei dingen van plan geweest en je hebt een aantal veronderstellingen geuit, steeds beginnend met ‘als’, en nu kun je het wel vergeten. De pret gaat niet door. Je had het net zo goed niet hoeven zeggen. Er bestaan ook nog andere uitdrukkingen om de onzinnigheid van bepaalde veronderstellingen beginnend met ‘als’ aan te geven: ‘As mijn tante wiertjes had, dan was ze een kinderwagen.’ Of: ‘As mijn tante klootjes had, was ze mijn oom.’ Verder heb je nog: ‘Als de hemel naar beneden valt hebben we allemaal een blauwe muts’; ‘Assen ligt in Drente’ en ‘As ligt in de haard’.

Dit soort woordspelingen op grond van *homonymie* (dat wil zeggen woorden die hetzelfde klinken maar een verschillende betekenis hebben) zijn heel talrijk in wat dan wordt genoemd ‘de volksmond’. Je zegt bij voorbeeld: ‘Dat kan me niets schelen.’ En dan krijg je als antwoord: ‘Schelen zijn de mooisten niet.’ Of iemand zegt voortdurend: ‘Och.’ Antwoord: ‘Og was de koning van Baza.’ Zegt iemand vaak ‘Watte?’ dan is duidelijk dat het antwoord onmiddellijk luidt: ‘Watte is tussenvoering.’

Mensen die vaak ‘Ik wou wel’ zeggen, kunnen vaak rekenen op de repliek: ‘Wouw ligt een uur achter Roozendaal.’ (Met de auto is het veel korter, maar dit soort uitdrukkingen bestaat al heel lang.)

Sommige mensen merken te pas en te onpas op dat vroeger alles beter was. Die mogen dan nog wel eens rekenen op de opmerking: ‘Was is altijd beter, al regende het honing.’

In de Zaanstreek zegt men tegen iemand die nooit zijn beloftes nakomt: ‘Hij rijdt altijd met de zelwagen’ (de ‘zal’-wagen, omdat hij wat hij beloofd heeft *zal* doen).

Zegt men in Antwerpen: ‘Ik kan niet,’ dan is het antwoord: ‘Zet de kan weg en neem de stroop.’

Je zou er melig van worden! En toch zijn het allemaal voorbeelden van spelen met taal. Dat laatste kan op heel wat manieren. Het soort taalspel waarvan ik hierboven een aantal voorbeelden gaf, mondt meestal uit in vaste uitdrukkingen, die te pas en te onpas worden gebruikt en waarmee eigenlijk niets meer wordt uitgedrukt. Het zijn dooddoeners, bedoeld om een soort taalgebruik af te straffen dat ook zelf niet prat kan gaan op originaliteit. Als je dooddoeners met dooddoeners bestrijdt, kom je niets verder. Mensen gebruiken deze dooddoeners vaak omdat ze zo gauw niets beters weten te verzinnen. En dat is treurig. Vooral omdat je met de taal werkelijk alle kanten op kunt.

De dans ontspringen

Natuurlijk lukt het niet altijd, maar wie wij ook zijn en waar wij ons ook bevinden, altijd zullen wij proberen de dans te ontspringen. Wie de dans weet te ontspringen, ontkomt aan een dreigend gevaar. Soms ontspring je de dans bij toeval: op de snelweg ontkom je net aan een ongeluk. Je had er geen flauw benul van dat je bijna had moeten dansen. In andere gevallen heb je al lang zitten duimen dat je de dans zal ontspringen, op school bij voorbeeld, bij het overhoren van de les. Wat heeft dansen met gevaar te maken?

Met de dans die je probeert te ontspringen, wordt niet de foxtrot bedoeld, maar de dodendans, een geliefd tafereel in de middeleeuwse schilderkunst en in de literatuur. Die dodendans, die in onze tijd nog eens verbeeld is in de schitterende film *Het zevende zegel* van Ingmar Bergman, verbeeldde allegorisch, zinnebeeldig, de onverbiddelijkheid van de dood. 'Danse macabre.'

In de vijftiende en zestiende eeuw werden dodendansen vaak op muurschilderingen afgebeeld. Op verschillende plaatsen in Europa zijn nog resten van deze fresco's bewaard gebleven.

Je ziet daarop de dood, voorgesteld door een geraamte, aan het hoofd van een lange stoet. Hij slaat op de trom of blaast op de fluit. Ieder die hij komt halen, van alle standen, edelman, bedelman, dokter, pastoor, moet zich aansluiten. Niemand kan de dood ontkomen, en uit beleefdheid een ander voor laten gaan is er ook niet bij. De dood is een luguber feestje, maar de dood is ook de grote gelijkmaker voor alle rangen en standen. Als geraamte ontlopen we elkaar niet veel.

Als je dus ooit al eens in je leven een dans kunt ontspringen, is het wel een afgeleide dans, want de dans aller dansen dat is de dodendans, en daarin moet je meedansen, of je wilt of niet.

Van de dodendans afkomstig zijn de uitdrukkingen: ‘Hij ziet eruit als de geschilderde dood’ en ‘Hij ziet eruit als de dood van Ieperen’, hetgeen betekent: hij is buitengewoon bleek en mager. In de vijftiende eeuw werden er in Zuid-Nederland door rondreizende gezelschappen dodendansen als toneelstuk opgevoerd, wellicht ook in Ieperen. Een stukje dialoog uit zo'n dodendans luidt als volgt:

PAUS. Ick bidt voor U.

LANDMAN. Ick voede U.

KEIZER. Ick vecht voor U.

DOOT. Ick strijcke u algaar gelijcke. Wie kant maken dat niemen sal laken?

Wat de dood zegt komt neer op de vraag wie de sterkste is.

Het antwoord daarop ligt voor de hand.

Een vrouw als een gedicht

1.

Op een dag keek een schrijver naar een vrouw en raakte verrukt over haar. ‘Zij was zo mooi,’ schreef hij in zijn dagboek, ‘zo mooi als een roos.’ Later gebruikte hij die vergelijking in een boek. Een andere schrijver las hem en vond hem geslaagd. Hij gebruikte de vergelijking ook, die daardoor al minder origineel werd. Op het laatst hadden zoveel schrijvers en via hen weer lezers die vergelijking met de roos gebruikt, dat de beeldspraak versleten was geraakt: ‘zo mooi als een roos’ was van een vondst gedegradeerd tot een cliché.

Toen de vergelijking een cliché was geworden, besloten op een dag alle schrijvers ter wereld dat zij hem niet meer zouden gebruiken. En toen de schrijvers hem niet meer gebruikten, volgden de overige taalgebruikers. Zo gaat dat met versleten beeldspraak.

Gaat het zo werkelijk? Helaas niet. De werkelijkheid is veel ingewikkelder. Want terwijl veel taalgebruikers inderdaad dooddoeners en clichés proberen te vermijden, zijn er andere die er geen been in zien te pas en te onpas met diezelfde dooddoeners uit de hoek te komen. Waarschijnlijk denken toch nog heel wat mensen dat ‘zo mooi als een roos’ een uitzonderlijk dichterlijk en romantisch beeld is, dat veel uitdrukt. Of ze proberen gewoon iets dat ze aantrekkelijk vinden op deze manier te preciseren, zonder dat zij begrip hebben voor het feit dat je met versleten beeldspraak nooit iets in een nieuw en verrassend licht plaatst.

En nu is er nog iets: sommige mensen lijken helemaal niet gediend te zijn van originele, verrassende beelden. Die willen gewoon over een vrouw lezen dat ze zo mooi is als een roos. Dan weten zij tenminste dat het wel goed zit. Misschien staan cliché-beelden wel voor cliché-gevoelens. En misschien hebben

cliché-gevoelens veel te maken met de behoefte van mensen aan vertrouwdheid.

Nu is het in ons dagelijks leven zo dat wij, of we willen of niet, voortdurend te maken krijgen met emoties van allerlei aard, die iedere bodem van vertrouwdheid onder ons wegslaan.

Misschien juist daarom dat veel mensen die vertrouwdheid zoeken als ze een boek lezen.

Stel nu eens dat iemand belangstelt in de liefde. En dus ook wil lezen over de liefde. Tja, dan staan hem veel mogelijkheden tot zijn beschikking. Zelf heb ik over de liefde heel verrassende dingen gelezen in het werk van de Franse schrijver Marcel Proust. Proust analyseert in *Een liefde van Swann* de vervoering en treurigheid van een verliefde man. Niet iedereen wil *analyses* lezen van de liefde. Velen zoeken de *vervoering* van de liefde op een of andere wijze in de boeken die zij lezen. Al was het alleen maar om te ontkomen aan de dagelijkse sleur van hun zo vaak liefdeloze bestaan. Daarom willen zij geen ingewikkelde beschouwingen lezen, die hen alle zekerheden uit handen slaan. Zij willen het avontuur van de liefde beleven, maar dan wel binnen vertrouwde grenzen. Die grenzen worden gegeven door de inhoud, die nooit 'te ver' gaat, maar ook door het taalgebruik, de manier waarop mensen in die boeken tegen elkaar spreken, elkaar beschrijven. De vorm van die gesprekken en beschrijvingen komt, evenals de inhoud, vaak op hetzelfde neer. Oud-Grieks en Latijn heten dode talen, omdat ze niet meer gesproken worden. Maar ook in onze eigen tijd, in ons eigen taalgebied, bestaat er een volstrekt dode taal, waarin toch duizenden verhalen verteld worden die door miljoenen telkens opnieuw worden gelezen.

Die moderne dode taal, die niet tot nauwelijks gesproken wordt en voornamelijk in geschriften bestaat, treffen wij onder meer aan in dokters- en kasteelromans.

2.

Toen mijn vader nog in vol bedrijf was als bankdirecteur, kwamen er vaak adellijke jongelieden die hij opleidde, bij ons over de vloer voor het afleggen van een beleefdheidsvisite.

Ik weet niet of dat nog zo is, maar een aantal jaren geleden vonden banken het kennelijk sjiek of extra betrouwbaar om mensen met een dubbele naam die rechten of economie hadden gestudeerd, aan te trekken voor de hogere functies. In ieder geval

ontmoette ik af en toe een adellijke jongeman in onze woonkamer, vaak een wat broze gestalte. Steevast werd hij vergezeld door een weinig geproportioneerd meisje met een plooirok met sierveiligheidsspeld en een roze blouse aan.

Waren dit nu de graven en gravinnen die elkaar met zoveel elan in de vertrekken van hun buitens en kastelen beminden? Ach welnee. De werkelijkheid verschilde ook hier maar al te veel van het leven binnen de kasteelroman. Misschien zeiden echte graven en gravinnen wel heel originele dingen tegen elkaar in de badcel van hun bovenwoninkje. In dat geval zou er nog hoop voor hen zijn. Want hun evenbeelden in de flodderige boekjes van de sigarenhandelaar leefden in een wereld waarvan de marsepein op den duur toch wel verstikkend moest gaan werken.

Een paar voorbeelden van de uiterlijke beschrijving van die wereld:

‘Boven de duisternis stond een ongenaakbare sterrenhemel. Duizelingwekkend.’
En:

‘(De vrouw) drukte... Carla weer hartstochtelijk tegen zich aan en legde haar hand voorzichtig op haar wilde, donkere krullen.’

Waarom zijn dit clichés? Welnu, omdat sterrenhemels al duizenden keren als ongenaakbaar zijn beschreven. Omdat die ongenaakbaarheid zo voor de hand ligt, terwijl ook de constatering dat die sterrenhemel duizelingwekkend is, niet geheel meer nieuw is.

En dan die volgende zin, zo'n beeld als ‘wilde donkere krullen’, die combinatie tussen *hartstocht* en *wild*: het kan niet op.

Maar misschien zie ik het toch helemaal verkeerd. Want de voorbeelden hierboven komen niet uit een kasteelroman, maar uit het boek *De doodshoofdvlinder* van Jan Wolkers. Als een literaire schrijver dit soort beelden gebruikt, zullen het toch wel geen echte clichés zijn!

Op zoek dus naar betere voorbeelden, en nu in een echte kasteelroman. Wij nemen voor dit doel de ‘volledige kasteelroman’ ter hand over ‘de geheimzinnige ziekte van een mooie barones’. Het geschrift is getiteld *Vandaag zie ik je voor het laatst*, en het is geschreven door Barbara Mellin. Dat laatste zegt niet veel. Het is ongetwijfeld een schuilnaam. Schrijvers van dit soort verhalen hebben er meestal tientallen van tot hun beschikking.

En nu die voorbeelden. De heldin in kasteelromans voelt altijd ‘sterke armen om haar schouders’. Zij huilt hartbrekend en kust hartstochtelijk, net als bij Wolkers. Maar verder dan kussen gaat ze nooit, want dat zou te schokkend kunnen zijn voor de lezers (van wie men altijd schrijft dat het lezeressen zijn).

In kasteelromans en aanverwante lectuur zijn de mannen altijd sterk en resoluut. Op hun gezicht verschijnt bij tijd en wijle ‘een tedere glimlach’, en als ze eens een keer iets moeilijks moeten zeggen, gebeurt dat ‘met een hese stem’. Bij het gedag zeggen kussen zij hun dames ‘vluchtig op de lippen’. Zij handelen en reageren kortom volgens volstrekt vastliggende patronen. Zij vormen zogenaamde stereotiepen: ken je er een, dan ken je ze allemaal. Omdat ze zo op elkaar lijken en omdat ze zelfs op elkaar *moeten* lijken (de lezers willen graven en gravinnen en verder geen flauwekul), kunnen hun eigenschappen en gedragingen ook bijna niet anders dan op een clichématige manier worden uitgedrukt. De personages reageren bijna op elkaar zoals dieren: doet de een dit, dan handelt de ander vrijwel automatisch op een volkomen vastliggende manier.

Die volstreekte clichématigheid komt ook heel duidelijk naar voren uit de gesprekken die zij met elkaar voeren.

3.

Het staat mensen in principe vrij tegen elkaar te zeggen wat hen invalt. In de praktijk zijn aan dat ‘alles zeggen’ veel beperkingen gebonden. Allerlei situaties doen zich voor waarin wij elkaar omzichtig benaderen en dus ook omzichtig onze woorden kiezen. Situaties waarin wij niet alles zeggen wat eigenlijk gezegd moet worden. Je kunt niet bij iemand binnenkomen en zeggen: ‘Luister eens goed kerel, sorry dat ik je stoer, maar ik heb net je vrouw onder de trein zien springen. Hartstikke dood.’

Zo iets zeg je niet. Afgezien van de woordkeus, stel je in het gesprek het uiteindelijke bericht van de dood een tijdje uit. Je werkt er naar toe, omzichtig, om de ander in staat te stellen de schok van de mededeling op te vangen.

Wanneer mensen iets met elkaar moeten bespreken, vallen ze meestal niet met de deur in huis. Ze werken naar het onderwerp van hun samenkomen toe, informeren naar elkaars gezondheid, scheppen een bepaalde sfeer. Die sfeer moet ervoor zorgen

dat zij, ook wanneer er harde waarheden in het gesprek worden gezegd, toch bij elkaar blijven. Wanneer wij ergens iets gaan kopen zal die omzichtigheid over het algemeen niet nodig zijn. Daar komen wij voor het afsluiten van een strikt zakelijke transactie. Wanneer wij de winkelier kennen, zal er al snel een wat uitgebreidere vorm van sociaal gedrag optreden. ‘Goedemorgen,’ zeggen wij tegen de melkboer die ons uit bed belt. ‘Lekker weertje.’ We praten met mensen om hen gunstig voor ons te stemmen, om te laten merken dat we hen ook aardig vinden, of om hen niet te laten merken dat we hen haten. We praten om leegtes te vullen, we praten over het weer met onbekenden, om een soort wankele brug te slaan over de lacunes tussen ons. Sommige mensen hebben daar geen last van. Die vallen meteen met de deur in huis.

Via taal verschuilen wij ons voor elkaar, geven ons langzaam bloot. We proberen de mogelijkheden af te tasten om een ander voor ons te winnen. Of we proberen die ander in te pakken, te verzwakken, voordat wij toeslaan.

Mensen zijn in veel opzichten van elkaar afhankelijk. Vroeger kon een rijke een ambachtsman afbekken. Want die ambachtsman was voor zijn inkomen afhankelijk van de rijke. Tegenwoordig zijn de machtsbalansen meer in evenwicht.

Als de loodgieter het laat afweten, blijft het dak lekken. Die loodgieter heeft ons niet meer zo nodig als vroeger, omdat er minder van zijn soort zijn en meer lekkende daken.

In de kasteelroman is van omzichtige benadering meestal geen sprake. Daar gaat het zo:

‘Joop nam zijn vriend op met een medelijdende glimlach. Hij legde een hand op de schouder van Tom.

“Kom, laten we naar de rode salon gaan om de jarige te feliciteren. Een gesprek over Hetty maakt je droefgeestig. Hoe kon je je met haar verloven, Tom? Jullie karakters zijn volkomen verschillend. Weet je wel zeker dat een huwelijk tussen jullie kans van slagen heeft?”

Praten in boeken verschilt altijd van praten in de werkelijkheid. De werkelijkheid is meestal uitgebreider, kent meer herhalingen. De schrijver weet dat en probeert de gesprekken die hij opschrijft toch een zekere natuurlijkheid mee te geven. Onder meer door de suggestie van aarzeling, onzekerheid die de werkelijkheid ook kent.

Uit het geciteerde stukje dialoog uit de kasteelroman kunnen we niet anders dan concluderen dat de werkelijkheid daar wel heel veel geweld wordt aangedaan. Afgezien van de (alweer) clichématigheid van het taalgebruik en de houterigheid ervan, is het verbazingwekkend hoeveel inhoudelijke mededelingen in een paar volzinnen over de ander worden uitgestort. Als je dat allemaal achter elkaar over je heen krijgt, zou je toch minstens even moeten ademhalen om na te denken. Zo echter niet de aangesprokene. Die zegt niet:

‘Wacht even. Wat zei je ook alweer als eerste? Tja, ik moet erover nadenken. Je brengt me in verwarring.’

Nee. Onmiddellijk antwoordt hij op de vraag of een huwelijk tussen hem en Hetty een kans van slagen zal hebben:

‘Zolang zij niet van mij eist dat ik mijn manier van leven verander, beslist!’

Er is hier natuurlijk een kleine adder onder het gras. Het antwoord valt zo beslist uit, omdat uit de consequenties ervan nieuwe verwickelingen zullen voortvloeien, die het verhaal zullen voortstuwen naar het gelukkige einde.

4.

Wat zeg je tegen elkaar als je verliefd bent, als de liefde je kwelt, als alles dreigt mis te lopen of toevallig even goed gaat?

Kortom: hoe praat je over de problemen en genoegens van de liefde?

De meeste mensen zitten daar altijd wat mee in hun maag. Wanneer is het moment gekomen dat je tegen iemand durft te zeggen: ‘Ik houd van je?’ Wat is trouwens ‘houden van’? Is dat niet erg zwaar? Kun je het niet beter opbouwen? Dus eerst zeggen: ‘Jou mag ik wel.’ Of: ‘Ik ben op je gesteld.’ Of: ‘Ik zou best eens bij jou koffie willen komen drinken.’ Of maakt het meer indruk als je meteen zegt: ‘Altijd wil ik bij jou blijven. Tot de dood ons scheidt’?

Je hoeft emoties niet alleen via woorden te tonen. Maar woorden spelen er vaak wel een grote rol bij. Gevoelens die met de liefde te maken hebben zijn door de eeuwen heen al op zoveel verschillende manieren *verwoord*. Soms lijkt het moeilijk om iets origineels te vinden. En toch proberen velen dat, omdat zij hun gevoelens als uniek ervaren en er daarom ook op een unieke manier over willen praten. Daarom zeggen velen heel moeilijk iets als ‘ik houd van je’. Omdat het al zoveel gezegd is.

Aan de andere kant: omdat het zoals gezegd niet alleen om de woorden gaat, kun je zelfs versleten uitdrukkingen zodanig naar voren brengen, met behulp van onder meer gebaren en intonatie van de stem, dat die ander ze toch als heel persoonlijk ervaart.

In een geschreven tekst hebben we geen hulpmiddelen als gebaren en intonatie. Natuurlijk kun je als schrijver steeds vermelden ‘zei hij op zachte toon’, of ‘sprak hij met een knipoog’, maar dat wordt al snel knap vervelend. Daarom moet die schrijver proberen om inderdaad zijn personages clichés te laten vermijden in hun uitingen. Tenzij hij juist wil aantonen hoezeer mensen vaak via dooddoeners met elkaar spreken.

In de kasteelromans is het helemaal niet de bedoeling om iets aan te tonen. Daar gebruiken ze gewoon een clichétaal om gevoelens mee over te brengen. Daarbij komt dat de mededelingen over de liefde vaak potsierlijk en zo bombastisch zijn, dat ze eigenlijk op de lachspieren zouden moeten werken. (Maar dat is niet zo bij iedereen.)

Een paar voorbeelden:

‘Mijn verlangen naar jou was zo sterk. Eén keer wilde ik me overgeven aan jouw liefde. Eén keer!’

En:

‘Mara's vingers streelden teder zijn wangen. Ze glimlachte. “Ik houd heel veel van je Tom. Meer dan ik ooit van iemand gehouden heb. Ik heb naar je kussen verlangd. Als ik 's morgens wakker werd, waren mijn eerste gedachten bij jou. Als ik 's avonds de ogen sloot waren ook mijn laatste gedachten bij jou. In mijn dromen bestond alleen jij...”’

Dat is allemaal niet gering. In kasteelromans is nooit iets gering. En in tegenstelling tot de werkelijkheid zijn er weinig echt verwarrende dingen. Mensen tasten elkaars oordelen en gevoelens niet omzichtig af, zij spreken elkaar toe, leggen verklaringen af, die stuk voor stuk van iedere originaliteit en vooral diepgang gespeend zijn.

Ondanks al die tekortkomingen vinden deze verhalen, de kasteel- en bouquetromans en al die andere slapgekafte boekjes, een enorme aftrek. Daaruit kunnen we opmaken dat heel wat mensen er iets van hun gading in vinden. Een dagdroom, ver van de werkelijkheid en ver van iedere verhelderende fantasie.

Dat zij die dagdroom in deze boekjes vinden is niet verwerpelijk

maar treurig. Want hun emoties zouden zoveel dieper kunnen zijn, hun ontwaken uit de betovering van de fantasie zoveel troostrijker.

De mooiste dromen zijn de dromen die de werkelijkheid een nieuwe dimensie geven. Verhalen die de eigen fantasie van de lezer stimuleren. Die zijn geest in werking zetten.

Al het andere bestaat uit lapmiddelen.

Pruimen op sap

Twee nonnen kochten drie bananen. Waarom eigenlijk drie?

Nou dan hadden ze er nog één om op te eten.

Bananen en komkommers gelden als natuurlijke vervangingsmiddelen voor het mannelijk geslachtsdeel. En ook de winterpeen mag er in dezen wezen. Door hun vorm wekken ze associaties met de mannelijke roede.

De vrouwelijke vrucht bij uitstek is de pruim. Niet dat de pruim het vrouwelijke geslachtsdeel kan vervangen. Het vrouwelijk geslachtsdeel wordt slechts met de pruim vergeleken.

Wie ‘pruimen op het sap’ gaat zetten, zal zich in ieder geval weinig aantrekken van het stereotiepe karakter van de vergelijking. Pruimen op sap zetten betekent namelijk neuken. Het is overigens te hopen dat degene van wie de pruim op het sap wordt gezet, niet een pruimemondje heeft. Een pruimemondje is een klein, preuts bijengeknepen mondje. De oorsprong van de uitdrukking moet gezocht worden bij een zinnetje dat Justus van Effen (1684-1735) schreef: ‘t Mondje stond of 't pruim wou zeggen.’ De uitdrukking werd in de achttiende eeuw veel gebruikt. Vooral precieuze kereltjes, vleiers, arrogante dames en mensen die heel chique willen doen maar het niet zijn en daardoor gemaakt praten, zijn in het bezit van pruimemondjes. In Zuid-Nederland kent men zelfs de uitdrukking ‘Een mondje pruim zetten’.

Het zijn niet allemaal preuts bijengeknepen mondjes die op sap worden gezet. Wie een ander hoort zeggen dat hij ‘in de pruimen zit’, hoeft niet aan de genoegens van een harem te denken. Wie in de pruimen zit verkeert in moeilijkheden, is in de bonen, zit in de stront.

En wie ‘een pruimke aanheeft’ is stomdronken. Dit heeft

waarschijnlijk iets met het drinken van veel pruimenjenever te maken. Vandaar dat ‘een droogpruimer’ een droog, saai en vervelend iemand is. Een persoon die eet zonder iets erbij te drinken.

Wanneer ‘de rijpste pruimen geschud zijn’ is het beste al uit de boom. Overblijft de tweede keus. Dit wordt meestal gezegd wanneer een vriendschap begint te bekoelen. Op zo'n moment kunnen wij ook wel eens de waarheid over elkaar aan anderen vertellen. En dan durf ik over een vriendin te zeggen dat ‘zij wel op een pruimsteen (pruimepit) kan draaien’: zij loopt met heel kleine pasjes en is een nuffig mens.

Wat er ook gebeurt, je kunt altijd iemand aanraden: ‘Zeg eens pruim en hou je mond dicht.’ De combinatie van spreken en je mond dichthouden is onmogelijk. De uitdrukking betekent dan ook dat je niet het onmogelijke moet eisen. Bij voorbeeld het weergeven van alle bestaande zegswijzen en spreekwoorden met ‘pruim’ erin. Maar volledigheid is niet noodzakelijk: ‘Aan een boom zo vol geladen, mist men vijf, zes pruimen niet.’

Herdenken

Ieder jaar op 5 mei herdenken wij de bevrijding van de Duitse overheersing in de Tweede Wereldoorlog. Toen die bevrijding plaatsvond, in 1945, was ik vier jaar oud. Op dat moment was ik mij niet bewust van de gebeurtenissen in de zojuist beëindigde oorlog, die ik een paar jaar later wel meehielp te herdenken.

Ik herinner me nog wel dat het op bevrijdingsdag feest was.

Mijn herinnering aan die dag en de weken erna bestaat uit een aantal beelden: een stomme, maar vrolijke film.

Toen ik ouder werd leerde ik begrijpen waarom wij ieder jaar op dezelfde datum die bevrijding herdachten. Ik luisterde naar de woorden die bij deze gelegenheden werden gesproken en die allemaal tot doel hadden de gebeurtenissen uit het verleden opnieuw in de geest van de luisteraars te laten verschijnen.

Die woorden waren soms overdadig. Af en toe schetste een spreker een beeld dat bij overdenken pijn deed, door de afschrikwekkendheid ervan. Vaak deden die woorden op een andere manier pijn: wanneer het clichés waren geworden.

‘Zij die voor ons vielen’ heette het dan, en ‘onze gevallenen’.

Maar iemand die een man of zoon in de oorlog had verloren, zag niet het abstracte begrip van De Gevallene voor zich, maar beelden van die man of zoon. En die hoorde door de stem van de spreker heen woorden en flarden van zinnen die eens door de doden waren gesproken en die niet zoals hun lichamen waren verdwenen.

Zo kunnen niet alleen levenden maar ook doden in je praten.

Zonder geluid voort te brengen, voeren ze gesprekken met je in je geest. En toch ben jij het die ze daartoe in staat stelt. Daarom zijn het uiteindelijk niet die anderen die praten, maar jijzelf.

Achter de stiltes van zwijgende mensen kunnen debatten woeden, bloeien liefdes op en worden afvalligen vermanend

toegesproken. Soms repeteren wij bij voorbaat een gesprek dat wij zullen gaan voeren en waarvan wij nog niet weten hoe het zal verlopen. Wij stellen ons alleen een bepaald verloop voor, in het algemeen een dat gunstig voor ons is. Bewerkelijkheid pakt vaak minder gunstig uit. Maar het feit dat wij ons, al pratend in onszelf, met het geval hebben beziggehouden, heeft ons al een houvast gegeven. Wij hebben over het komende gesprek nagedacht.

Bij herdenken is dat anders. De dingen die wij dan denken of hardop uitspreken hebben betrekking op het verleden. Dat wat gedaan is. Dat wat nooit had mogen gebeuren. Of: dat wat uiteindelijk alles toch nog ten goede heeft gekeerd. Maar wat er ook herdacht wordt, er valt niets meer aan te veranderen.

Toch staat iedere herdenking juist in het teken van die verandering. Een herdenking is het in taal of (film) beelden - meestal in beide - oproepen van het verleden in het perspectief van de toekomst. Als wij op 5 mei de bevrijding herdenken, brengen wij in werkelijkheid de oorlog in onze geest terug, met de bedoeling een bijdrage te leveren zo'n oorlog in de toekomst te voorkomen. In iedere herdenking zit een element van overreding met betrekking tot de toekomst.

Misschien is het daarom dat toespraken bij herdenkingen vaak op officiële verklaringen lijken.

Zo ontstaat er een tweedeling: de dingen die wij ons herinneren en die voor onszelf blijven, bij voorbeeld omdat ze te intiem zijn om uit te spreken. En dan de dingen die wij wel aan anderen laten weten, met het doel hen te waarschuwen of hen te overtuigen van onze idealen. In de dingen die wij bij herdenkingen tegen elkaar zeggen, treden wij uit de intimiteit in de openbaarheid. De collectieve emotie die ontstaat tussen sprekers en toehoorders moet de weg banen voor het verwezenlijken van de doelstellingen die de spreker, de voorganger, voorstelt.

Zoals gezegd komen de emoties van de spreker vaak tot ons in clichés. Laatst luisterde ik op een begrafenis naar een toespraak waarin de overledene werd geprezen om het feit dat hij alles in zijn huis altijd zo keurig had weten te repareren. In zijn onbeholpenheid kwam dat heel ontroerend bij mij over. Dat wat gezegd werd was in hoge mate onbenullig. En toch was het echt, niet opgefokt met holle frasen. Klein en vertederend, want in zijn naïveteit was het een doorkijkje naar het intieme leven van degene die daar in zijn kist lag.